

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 1 (94)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 1 (94)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'282:81'373

DOI 10.35433/philology. 1 (96).2022.103-120

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛА ТРІСКИНІ САРНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ж. В. Колоїз*

У статті актуалізовано думку про важливість усебічного й скрупульозного вивчення особливостей діалектної мови загалом і говіркової зокрема. Досліджено лексико-фразеологічні особливості говірки села Тріскині Сарненського району Рівненської області.

Висунуто певні припущення щодо походження найменування відповідного населеного пункту й окреслено дискусійні моменти, які стосуються уналежнення говіркового матеріалу до однієї з трьох традиційно виокремлюваних груп.

Основний акцент зроблено на систематизації узагальнених назв субстанційних об'єктів, що утворюють поняттєвий центр номінативних одиниць, вирізняються найбільшим семантичним обсягом, використовуються як компоненти фразеологізмів. Диференційовано лексику на позначення реалій живої й неживої природи. У межах першої групи розглянуто назви осіб, представників тваринного та рослинного світу. Специфіку говіркових найменувань об'єктів неживої природи виявлено через аналіз таких основних тематичних груп: 1) назви одягу, взуття, прикрас і т. ін.; 2) назви страв і напоїв, харчових продуктів, а також посуду, у якому їх готують; 3) назви хатніх споруд, їх частин, предметів хатнього побуту; 4) назви господарських споруд, їх частин, знарядь праці.

Репрезентовано передовсім діалектизми, які мають яскраво виражені говіркові лексико-фразеологічні особливості, відрізняються від загальноновживаних чи то формою вираження, чи то змістом. Зібраний матеріал схарактеризовано як лексичні одиниці: а) кореневі морфеми яких відсутні в літературній мові; б) кореневі морфеми яких супроводжуються відмінними від літературної мови формантами; в) що зовні схожі на слова літературної мови, тотожні їм семантично, але відрізняються фонетично.

Ключові слова: говірка, говірковий матеріал, лексикон, лексема, слово, назва, лексичне значення.

* доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови
(Криворізький державний педагогічний університет)
koloiz.zv@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3670-2760>

LEXICO-PHRASEOLOGICAL FEATURES OF THE DIALECT OF TRISKYNI VILLAGE, SARNY RAION, RIVNE OBLAST

Koloiz Zh.V.

The article actualizes the idea of the importance of comprehensive and meticulous study of the dialect language peculiarities in general and subdialect language in particular. Lexical and phraseological features of the subdialect of Triskyni village (Sarny raion, Rivne oblast) are studied.

Some hypotheses are made about the origin of this village name and the discussion issues concerning the inclusion of the subdialect in one of the three traditional groups are outlined.

The main emphasis is on the systematization of generalized names of substantial objects, which: a) create the conceptual center of nominative units; b) are distinguished by the largest semantic content; c) are used as components of phraseology. Vocabulary is differentiated to denote the realities of animate and inanimate nature. Within the first group the names of persons, representatives of fauna and flora are considered. The specific features of subdialect names of inanimate objects are revealed throughout the analysis of the following main thematic groups: 1) names of clothes, shoes, jewelry etc.; 2) names of dishes and drinks, food, as well as utensils in which they are prepared; 3) names of house buildings, their parts, household items; 4) names of farm buildings, their parts, tools.

First of all, the article studies dialectisms, that have obvious subdialect lexical and phraseological features and that differ from the common ones either in the form or content. The collected material is characterized as lexical units: a) which root morphemes are absent in literary language; b) which root morphemes are accompanied by formants that are different from literary language; c) that look similar to the words of literary language, are semantically identical to them, but differ phonetically.

Keywords: *subdialect, subdialect material, lexicon (vocabulary), lexical unit, word, name, lexical meaning.*

Постановка наукової проблеми.

Глобалізаційні процеси, що торкнулися практично всіх сфер суспільного розвитку, стрімко модифікують і національну культуру, і національний комунікативний простір. А відтак – сьогодні як ніколи – актуально звучить проблема збереження етнокультурної ідентичності, збереження матеріальних і духовних цінностей, створених тим чи тим етносом упродовж його історичного розвитку.

Неоцінним здобутком кожного етносу є його мова, що в певних знакових формах закодувала особливості організації його життя, зразки і правила поведінки в суспільстві, співтоваристві, родині і т. ін. і за потреби здатна транслювати відповідний етнокультурний досвід поколінь. Аби цей загальнодоступний і водночас складний механізм не зіпсувався, не вийшов з ладу, не дав збою, його потрібно тримати в доброму стані, оберігаючи від псування й руйнування (не засмічувати, не заповнювати чимось непотрібним,

шкідливим тощо). Нині можна з упевненістю констатувати: за роки незалежності нам вдалося частково відремонтувати цей механізм, усунути поверхневі пошкодження, зробити придатним для користування. Однак задля того, аби він, так би мовити, працював як годинник – чітко, точно, безперебійно, не припиняючись і не перериваючись, – варто вдаватися й до глибинних обстежень. Інакше кажучи, ретельного огляду-розгляду потребує не лише літературна мова (відшліфована форма загальнонародної мови, закріплена в писемності), але й діалектна, що здебільшого побутує в усній формі. Допоки не буде скрупульозно й усебічно досліджено особливості кожного діалекту, кожної говірки крізь призму різних мовних рівнів і наукових теорій, доти в загальнонаціональному мовному механізмові відчуватиметься лакуна, порожнина, заглиблення, що постійно гальмуватиме чи то й унеможливуватиме його прогресивний рух, адже діалекти є тим

корінням, за яке тримається загальнонаціональна мова, за допомогою якого вона живиться, розвивається, відновлюється і яке є підґрунтям нашої національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість і значущість дослідження діалектів сказано вже чимало. Вітчизняна лінгвістика має у своєму розпорядженні сотні наукових (переважно ареалогічних) праць, присвячених різним аспектам вивчення діалектної мови, оприявнює імена як видатних діалектологів, так і дослідників-початківців (Г. Аркушин, С. Бевзенко, В. Бережнюк, Г. Гримашевич, П. Гриценко, К. Глуховцева, Ю. Громик, Н. Дейниченко, Л. Дика, І. Дружук, Н. Дяченко, О. Євтушок, Ф. Жилко, Я. Закревська, В. Зевако, А. Зеленько, О. Козачук, Н. Книш, П. Лисенко, Г. Мартинова, І. Матвіяс, В. Мойсієнко, М. Никончук, О. Оскірко, Л. Рябець, І. Симоненко, Т. Щербина та ін.). Наукові доробки репрезентують здобутки й перспективи української описової й історичної діалектології [2], учені повсякчас акцентують на науковій цінності фіксації діалектизмів [6], систематизують й аналізують їх із позицій фонетичної, лексико-семантичної, фразеологічної, словотвірної, граматичної і т. ін. теорії, апелюють до того, що сучасна емпірична база української діалектології уможливає формулювання й поетапне розв'язання проблем, з-поміж яких і створення кадастру явищ української діалектної мови, і підготовка зведеного словника українських діалектів [10: 98–99]. Зібраний власноруч діалектний матеріал на території одного з поліських населених пунктів, переконані, зможе стати в нагоді для реалізації окреслених вище завдань.

Північне, або поліське, наріччя української мови, диференційоване на західнополіські (волинсько-поліські),

середньополіські (правобережнополіські), східнополіські (лівобережнополіські) говори, викликало зацікавлення не одного покоління науковців. І це цілком закономірно. Адже, згідно з позицією деяких як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, за часів Київської Русі Полісся, розташовуючись у центрі Східної Славії, "було осердям східного слов'янства й архаїчної слов'янською зоною", "опинилося поза епіцентрами територій, де відбувалися етномовні процеси творення окремих східнослов'янських народів та їхніх мов" [12: 261]. Звідси, відповідно, і твердження про те, що його початки "сягають періоду формування виразних особливостей власне української мови як окремої структури" [12: 260]. Ці яскраво виражені особливості спостерігаємо на різних мовних рівнях [13: 445]. На них акцентують дослідники окремих говірок поліського наріччя, ілюструючи власні міркування багатим діалектним матеріалом [1; 4; 5; 8 та ін.], який доволі часто оформлено у вигляді діалектних словників, що мають не лише прикладне значення, а й можуть слугувати для подальших фундаментальних розвідок.

Попри те, що говірковий матеріал досліджують здебільшого з використанням традиційної, узвичаєної термінології, подекуди послуговуються й так званою неофіційною термінологією на зразок *говірки київського / житомирського / рівненського* і т. ін. Полісся або ж *говірки Київщини / Житомирщини / Рівненщини* і т. ін., наприклад, назва праці "Спостереження над лексикою говірок Рівненщини" [9]. Це, на нашу думку, викликає певне непорозуміння, оскільки, як відомо, населені пункти однієї області не завжди уналеженні до однієї говірки й навіть одного наріччя. Розглядаючи "говірки Рівненщини" як "один з найбільш архаїчних діалектних континуумів загальноукраїнської

етномовної території" й кваліфікуючи їх як "своєрідний мовний ландшафт", що дає змогу простежити історичні тенденції формування й розбудови власне українського лексикону, О. Євтушок зауважує: "Тут перехрещуються мовні системи середньополіських і західнополіських говірок північного наріччя та волинського говору південно-західного наріччя. Тому лексика регіону відзначається багатомірністю і великою евристичною цінністю" [9]. Від себе додамо: лексикон кожного населеного, навіть найменшого, пункту відповідного поліського регіону має бути ретельно зібраний, систематизований і вивчений задля відновлення історичної справедливості та збереження етнокультурної ідентичності.

Мета дослідження: аналіз діалектизмів, які мають передовсім яскраво виражені говіркові лексико-фразеологічні особливості, відрізняються від загальнонаціональної лексики чи то формою вираження, чи то змістом. Задля досягнення поставленої мети розв'язували такі завдання: 1) оприлюднити версії щодо походження найменування населеного пункту, на території якого зібрано фактичний матеріал; 2) окреслити проблемні моменти, які стосуються уналежнення говіркового матеріалу; 3) систематизувати й характеризувати основні тематичні групи насамперед узагальнених назв субстанційних об'єктів, що утворюють поняттєвий центр номінативних одиниць, вирізняються найбільшим семантичним обсягом, використовуються як компоненти фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ойконім *Тріскині* має статус слова й характеризується відповідним лексичним значенням: з одного боку, це найменування конкретного населеного пункту (поверховий смисл),

з іншого, – передає певну інформацію про реалію об'єктивної дійсності, якій відповідна номінація завдячує своєю появою (глибинний смисл). Лінгвальні (звукове оформлення) й позалінгвальні чинники (розташування населеного пункту на Поліссі) свого часу спрацювали на користь так званої народної етимології: пояснення ойконіма *Тріскині* через лексему *тріска* – "скіпка; уламок чогось дерев'яного; стружка", гадаємо, є непереконаливим¹, ґрунтоване на випадковому звуковому збігові кореневої морфеми з загальнозживаним для поліщуків і активно використовуваним у повсякденному побуті словом. За такого підходу варто було б говорити про наявність у дериваційній структурі суфікса -ин: деривати з таким суфіксом мотивовані: 1) дієсловами (*зарубина, тріщина*); 2) іменниками, які називають: а) осіб за національністю, місцем проживання (*грузин, татарин*); б) конкретні предмети з різними мотиваціями

¹ Відоме село [Тріскині] з 1753 року. Було прописане до сусідніх Ремчиць Луцького повіту, де на березі річки Горинь була рема, сплавна контора та річкова пристань. Рема – це місце біля річки, де плотогони-плісаки сплавливали плоту. Для цього вибирали луку, утворену рікою. Вона тягнулася правим берегом Горині біля сіл Тутовичі – Цепцевичі, Тріскині – Ремчиці. Напевно, сюди, на цю велику долину взимку вивозили з навколишніх лісів стовбури дерев (гілля обрубували в лісі). Тут же, на ремі, складали їх у штабелі, а також піддавали необхідній обробці: стовбури за допомогою спеціальних скоб очистили від кори, на примітивних тартаках виготовляли бруски для копалень, шахт, а пізніше й для залізниці. Навесні, коли ріка входила в береги й вода трохи теплішала, сплавники бралися в'язати плоту, на яких переправляли готову продукцію. Отже, очищеної зі стовбурів дерев кори, сучків, трісок було на цій ремі вдосталь. Як кажуть у народі, ліс рубають – тріски летять... Назва с. Тріскині походить від слова "тріски" [11].

(дубина, перина); в) масу, матеріал (деревина, мішковина); г) місце у просторі, частину рельєфу (вершина, долина), ягідні та інші рослини (журавлина, конюшина) тощо. За допомогою аналізованого суфікса від іменників першої відміни (назв істот) утворюються присвійні прикметники на зразок *сиротин*, *Миколин* і т.ін. У такому разі можна було б припустити, що ойконім *Тріскіні* має опосередкований стосунок до апелютива *тріска*, на базі якого, скажімо, міг би утворитися антропонім (прізвище чи прізвисько) *Тріска*. Однак факти, які могли б чи то підтвердити, чи то спростувати таку гіпотезу, відсутні.

Цілком імовірно, що назва населеного пункту мотивована лексемою *тріскун* ("окунь, *Perca fluviatilis* L.") [7: 6: 645]. По-перше, село розташоване на березі річки Горинь, де водиться риба з відповідною (хоч нині й не використовуваною) назвою; по-друге, за деякими свідченнями, у XVIII столітті (1769–1772 рр.) воно іменувалося саме як *Тріскун* [11]. Давнє графічне оформлення *Трискун* > *Трискуни* > *Трискіни*, найімовірніше, засвідчує те, що в процесі історичного розвитку у вимові відбулася модифікація, кваліфікована як гармонійна асиміляція (пор.: ненормативне написання ойконіма *Тріскіні*). Перший склад ілюструє написання літери **н** на місці колишнього **ѣ** (пор.: *трѣскъ*, *трѣскати*, *трѣска*). Звукові особливості задньоязикового [к] спричинили обниження артикуляції голосного переднього ряду, що виник внаслідок гармонійної асиміляції, й заміну його на голосний передньо-середнього ряду високо-середнього

піднесення (пор.: діалектні форми прикметників називного відмінка множини на зразок *ве^нл'їки*, *ви^со́ки*, *глибо́ки* і літературні *великі*, *високі*, *глибокі*).

Варто більш скрупульозно опрацювати й версію, згідно з якою відповідний ойконім може мати стосунок до дієслова *тріскати* – "бризкати, прискати, бити джерелом" (пор.: псл. *tryskati* – "бити джерелом").

Актуалізуємо ще один момент, який заслуговує на увагу. Ідеться про уналежнення населеного пункту до говіркової групи. Науково-навчальні й енциклопедичні джерела, окреслюючи межі говірок північного наріччя, апелюють до того, що західна межа, яка "розділяє волинське (західне) і середнє Полісся, проходить по лівобережжю Горині, відступаючи від річки на захід, і вздовж Горині піднімається до Прип'яті" [14: 535]. На думку Г. Аркушина, межа між західнополіським та середньомоліським говорами проходить по середині межиріччя Горині і Стиру [1: 41]. З огляду на те, що населений пункт *Тріскіні* розташований на правому березі Горині, логічно було б зараховувати його, як і інші населені пункти Сарненщини, до середньополіського різновиду говорів. Виникає запитання: чому подекуди дослідники "прив'язують" діалектний матеріал відповідного регіону до "волинського (західного) Полісся" [15]? Ми свідомі того, що в сучасній діалектології, як і в будь-якій іншій царині, є чимало суперечливих моментів. Окрім того, нам імпонує думка, що "лише для ядра цього [західнополіського] діалекту існують загально визнані межі, а для окраїнних територій часто подають різні умовні лінії з багатьма уточненнями, оскільки ніколи не буває

якоїсь відрубної межі, яка відділяла б один говір від іншого" [1: 41]. З одного боку, беручи до уваги той факт, що село Тріскині разом із Ремчицями та Люхчею історично належали до Бережницької волості Луцького повіту Волинської губернії [17: 129], мабуть, можемо не погодитися із зарахуванням їх до волинського (західного) Полісся, з іншого, – є більш-менш чітко визначені й визнані межі, які маніфестують їхню належність до середньополіської говірки.

У будь-якому разі тутешні носії мови ілюструють яскраво виражені особливості поліського наріччя загалом, інтегральні й диференційні ознаки різних поліських говірок. Це стосується передовсім і лексичної (лексико-фразеологічної) підсистеми мови. Говіркова лексика є важливим складником лексики тріскинців, функціонує як осібно, так і в структурі фраземного й паремійного корпусів. Наприклад: *Ус'іє Кедричі поїшлі пуод (пуод) п'єрначі, а ти, Дечніс, то пуод (пуод) коужухом (кужухом) гнис; Постел'у хусточку (хустучку), почкладу (пукладу) лусточку, почсип'у (пусип'у) горощком; Бало ходіл'і срат' на гало, а те'пєра (те'пєрєчки) народ л'єнуїєца війти (віти) на город.*

У першій приказці-примовці наявна лексема *п'єрнач (пєрнач)*, що вступає в синонімічні відношення зі словом *перина* – "довгастий мішок із пір'ям або пухом, на якому сплять або яким укриваються", а також омонімічні відношення зі словами *пїрнач* ("давньоруська холодна зброя, що являла собою металеву головку з гострими виступами, насаджену на держално; вид булави") та *пєрнач* ("старовинна зброя – коротка палиця з металевим наконечником на зразок оперення; символ влади у козаків"). У говірковому лексиконі наявне й діалектне значення слова *пєрїна* – "пїрїна; перо птаха".

Друга ілюстрація, що є загадкою (ідеться про небо, місяць, зорі), містить слово *лусточка* – зменшено-пестливе

до *луста*, – яке означає "шматок паляниці, відрізана від неї скибка, що нагадує молодий (щербатий) місяць" (пор.: *луста́ти м'ієс'ау*).

Крайня примовка маніфестує архаїчну лексему *бало* – "колись", що, імовірно, є структурно-семантичною модифікацією лексеми *бувало*, яка сьогодні має кваліфікацію вставного слова й уживається для вираження дії, що нерегулярно повторювалася в минулому. Попри те, що лексему *срат' (сра́ти)* тлумачні словники зазвичай залишають поза увагою, уналежнюючи її до вульгаризмів, гадаємо, саме говірковий матеріал містить інформацію, яка зможе прислужитися для доповнення історичної і лексикології, і фразеології (наприклад, конструкції на зразок *мен'іє насрат', срат' йа хот'ї(ла) на його (їїєйіє) з ви'сокойіє гори* і т. ін. використовують тоді, коли хочуть виразити байдужість, зневагу, презирство до кого-, чого-небудь). В обстежуваній говірці аналізоване слово побутує не лише в прямому ("випорожнятися"), але й у переносних значеннях: "1) робити щонебудь нечистим, брудним; забруднювати; 2) смітити, залишати певні покидьки; 3) здійснювати ганебні, підлі, мерзенні вчинки". Дієслівна основа послужила дериваційною базою для низки лексем [7: 5: 386–387] і фразеологічних одиниць, наприклад: *засра́нец, засра́нка* – "1) *перен.* неохайна, нечепурна людина; 2) *перен.* про того, хто викликає зневагу, презирство"; *срач* – "1) саморобна дерев'яна збита з дощок споруда, розміщена на городі й призначена для відправлення природних потреб людини; 2) *перен.* бруд, безлад у приміщенні чи на подвір'ї" (*завє'сті срача́ (срачі) у хат'іє*); *срачка* – "те саме, що пронос" (*срачка напала* – "про розлад функції травного тракту людини, який характеризується частими позивами до випорожнення й рідким калом") і т. ін. Пор.: *гладі́ (гледі), а то срачка нападє* – "1) застерігають від

переїдання, об'їдання, надмірного вживання їжі; 2) *перен.* заздалегідь попереджають кого-небудь про щось небезпечно, небажане, спонукають відмовитися від сильного бажання, хотіння, потягу до здійснення чого-небудь"; *сра́чка нападé* – "передбачати, що хтось у результаті тих чи тих дій знеславить себе, зганьбитися".

Розлад функції травного тракту тварини іменують словом *дри́єста́чка* < *дри́єста́т'*, що послужило дериваційною базою для продукування й говіркової назви лікарської рослини анемони: *козо́дра* < *козо́дри́ст'* < *коза*, *дри́єста́т'* (пор.: пол. *kozi drzyst, kozi dryszcz*).

У говірковому лексиконі натрапляємо на архаїчні значення загальновідомої й активно вживаної, скажімо, соматичної лексики: для найменування кожної з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки в людини свого часу використовувалися різні слова. Наприклад: *па́лець* (*па́лець*) – "крайній великий палець"; *каза́лець* (*каза́лець*) – "вказівний палець, розташований між великим і середнім"; *се́рединець* (*се́рединець*) – "середній палець, розташований між вказівним і безіменним"; *пе́рстенець* (*пе́рстенець*) і *пе́рстинець* (*пе́рстинець*) – "підмізинний палець, розташований перед мізинцем"; *мі́зинець* (*мі́зинець*) – "мізинний (найкоротший) палець". У дериваційній структурі похідних слів чітко простежується словотворчий афікс, доданий до прикметникової (*мізинець* (пор.: псл. *mězinpъ* – "найменший, наймолодший"); іменникової (*перстенець* < *перстень*, *серединець* < *середина*) чи то дієслівної основ (*казалець* < *казати*).

Розмаїття говіркової лексики можна об'єднати в три основні групи: 1) лексеми зі значенням предметності; 2) лексеми зі значенням процесуальної ознаки (*оку́чуват'* [*бу́л'бу*] – "підгортати, підпушувати землю навколо рослини, привалюючи її до стебла"; *розган'ат'* [*бу́л'бу*] –

"відмежувати рядок від рядка борозною"); 3) лексеми зі значенням непроцесуальної ознаки (*терно́ва* [*ху́стка*] – "квітчаста, різнобарвна", *че́рчата* (*че́рвчата*) і *чи́рчата* (*чи́рвчата*) [*ху́стка*] – "яскраво-червоного кольору"). У запропонованій розвідці більш докладно зупинимось на узагальнених назвах субстанційних об'єктів, що є реальними предметами або сприймаються як такі в нашій свідомості, яка найлегше розрізняє саме ці матерії й чітко окреслює їхні межі. За такими вербальними знаками закріпився статус іменників, що утворюють поняттєвий центр номінативних одиниць, вирізняються найбільшим семантичним обсягом.

Говіркові, як і літературні, номінативні одиниці дають змогу мислити предметно й інтерпретувати предметну, передовсім предметно-конкретну, частину мовної картини світу. З-поміж лексем для позначення конкретних понять виокремлюємо найменування реалій живої / неживої природи (назви осіб, назви представників тваринного й рослинного світу, назви штучних об'єктів тощо).

Найменування осіб обстежуваної говірки маніфестують перш за все яскраво виражені фонетичні особливості (*чолов'їк* (*чол'чов'їк*, *чулув'їк*), *жу́нка* (*жу́нка*) – "дружина", *т'ю́тка* (*т'ю́тка*), *да́дина* (*да́дина*) – "дружина дядька" і т. ін.). Подекуди натрапляємо на лексеми, що мають відмінні від літературних чи то матеріальну форму вираження, чи то лексичне значення, наприклад: *бабі́ч* – "дитина, яку народила жінка, що погодилася бабувати, була запрошена на хрестини у статусі, так би мовити, пупорізної баби, разом із хрещеними взяла на себе відповідальність за виховання дитини до її одруження": *Ти шче* (*шчи*) *молода́ бабі́ти*, *шче* (*шчи*), *кри* *Боже*, *бабі́ча* *при́вече́деш*; *поха́тнице́ца* – "жінка, яка не хоче працювати, любить гуляти, ледарка" (пор. також: *ходома́нка*); *старча́нка* –

"1) жінка, що жебракує; 2) *перен.* про погано вбрану жінку, яка носить довгий темний одяг" (пор.: *убра́ц:а йак старча́нка*); *наха́л'ниєк* – "1) нахаба, той, хто діє зухвало, безцеремонно, порушуючи моральні норми, і не зважає на ставлення до цього інших; 2) івалтівник" (пор.: *знаха́л'ниєчиєт'* – "згвалтувати"; *д'а́д'ковиєч* – "син дядька", *т'уо́тковиєч* (*т'у́тковиєч*) – "син тітки" тощо. Цілком імовірно, що за аналогією до крайніх зразків було спродуковане й слово *бат'ковиєч* – "син батька", яке згодом набуло жартівливого забарвлення (пор.: *Пара́скиєч* – "син Параски", *Ода́рковиєч* – "син Одарки" і т. ін.).

З-поміж найменувань реалій тваринного світу вирізняються своїми дериваційними особливостями назви маленьких істот, що належать до іменників четвертої відміни й побутують частіше в похідних граматичних формах на зразок *птуше́ч'н'а́* – "маля дикого птаха", *бусче́ч'н'а́* (*бусчи́н'а́*) – "маля лелеки; лелеченя"; *курче́ч'н'а́*, *ц'іпл'єч'н'а́* (*ц'іпл'ін'а́*) – "маля курки", *цапе́ч'н'а́* (*цапи́н'а́*) – "маля кози; козеня", *лоше́ч'н'а́* (*лушин'а́*), *же́црєч'бєч'н'а́* (*жирибин'а́*) – "маля кобили", *собаче́ч'н'а́* (*субачи́н'а́*) – "маля собаки-самиці; цуценя" тощо. Семантика подібних лексем здебільшого є прозорою, тому використання відповідних слів зазвичай не ускладнює сприйняття й розуміння говіркового мовлення. Основний зміст, закладений у кореневій морфемі, маніфестують лексеми *те́личка* (*тилі́чка*) та *те́лцїшка* (*тилу́шка*): у першому разі йдеться про "маля корови, що має ознаки самки, тобто в майбутньому може давати потомство, телитися"; друге слово актуалізує такі говіркові значення: "1) те саме, що корова; велика парнокопитна свійська молочна тварина; самка бугая; 2) тільна корова, яка незабаром має отелитися; 3) неялова корова, здатна давати приплід; 4) *перен.* вульг. про жінку, яка народжує щороку".

Невиразною є етимологія таких фаунних діалектизмів, як-от: *храк* – "те саме, що кнур; самець свині" (пор. також: *храк* (*харк*) – "те саме, що карк; задня частина шиї з верхньою частиною хребта"); *гу́зка* – "те саме, що сонечко; невеликий жучок круглої або подовженої форми, який має червонувате або жовтувате з чорними цяточками забарвлення"; *кни́га* – "те саме, що чайка; наземний денний птах ряду сивоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, зрідка живе також у чагарниках та лісах". Можливо, перше слово має стосунок до дієслова *хрякати* у значенні "хрюкати", яке, своєю чергою, означає "видавати характерні звуки "хрю-хрю", засвідчує властиву поліському наріччю депалаталізацію дрижачого [р]. Слово *гу́зка* варто сприймати як результат фонетичних і семантичних модифікацій (пор.: *гу́зка* – "хвостова частина тулуба птаха; зад" і *ку́зька* – "те саме, що комашка"). У досліджуваній говірці деінде спостерігаємо заміну (і взаємозаміну) задньоязикових [ɹ] – [κ], наприклад: *куз'*, *куз'ік* – "те саме, що гудзь, гудзик"; *кендз'ор* і *тендз'ор* – "велика посудина (для рідини) циліндричної форми з вузькою довгастою шийкою; бутель" (етимологія незрозуміла, однак можна припустити, що слово є складним й у буквальному витлумаченні означає "прозорий кендюх"). Слово *кни́га*, очевидно, спродуковане на основі звуконаслідуваного вигуку (*кни-кни*), який імітує крик цієї птахи (пор.: *киє́гикат'* > *киє́гїца*, *книє́гикат'* > *кни́га* і чеськ. *kníha*, *kníhačka*, *kníhalka*). Носії говірки послуговуються лексемою *ча́йка* у значенні "невелике веслове судно; човен".

Серед фаунних лексем натрапляємо й позначення тих чи тих пернатих, які мають особливі прикмети. Наприклад: *Не́ч пусти́ла галагу́та на па́шу, посади́ла у саж, дїмала, поцтлїца́йє* (*путьлїца́йє*) і *згоцтї́йу* (*згутьї́йу*) *пє́чєн'у, пола́пала, а вуон* (*вун*) *тонки, йак шул'ак* // *Не пусти́ла гусака*

пастися, залишила в хліві, щоб відгодувати, гадала, що він погладшає й приготую святкову страву, пощупала, а він худий, як шуліка, де галагут, галагутка – "те саме, що гусак і гуска", однак такі, які мають особливу прикмету – гал ("невелика гуля, наріст на дзьобі") (пор.: лат. *galla* – "наріст", свн. *galle* – "пухлина на нозі коня"); *печчєна* – "назва святкової рідкої страви, яку готують на основі м'яса гусака (гуски), качура (качки), підбиваючи відвар заздалегідь розведеним у воді борошном, подекуди злегка підсмаженим на сковороді"; *шул'ак* – "те саме, що шуліка", утворене, можливо, від дієслова *шул'ат'*, яке вживається й у значенні "сновигати".

Найменування з розряду так званих флорних діалектизмів стосуються як назв власне рослин, так і структурних компонентів, складників і т. ін. Зауважимо, що говіркові "городні" назви подекуди вживаються в іншому роді, ніж вони стабілізувалися в літературному мовному просторі (*гарбуза, пом'ідора (пам'ідора)*), мають відмінне і фонетичне, і лексичне оформлення, наприклад: *бұл'ба, бұл'бовін':е, пасол'а* – "те саме, що квасоля", *пасолін':е* – "те саме, що квасолиння; *бадилля квасолі, гарбузін':е, бурачин':е, морквін':е, гурчин':е* – "бадилля огірків" (пор.: *гурок* – "те саме, що огірок"), *гичанка* – "бадилля буряків", *циб'ах (цї'бах)* – "стебло цибулі", *зіел':е* – "бур'ян", *соңнєчнїєк (сунєчнїєк), соңнєшнїєк (сунєшнїєк)* – "1) те саме, що соняшник; однорічна трав'яниста олійна рослина родини складноцвітих з високим грубим стеблом і великою жовтою квіткою (суцвіттям); 2) насіння цієї рослини". Для найменування гарбузового насіння вживають множинну форму – *зєрн'ата* (слово має й переносне значення; пор.: *виєшиєват'* *зєрн'атами* – "вишивати хрестиком"), насіння льону іменують лексемою *с'їєміє*, а відходи, які залишаються після очищення льону і які

використовують переважно як корм для тварин, називають *міакїна*.

У досліджуваній говірці спостерігаємо й лексему *насієн:иєк*, що має як інтегральні, так і диференційні з кодифікованою семи: це "бульба картоплі (картоплина), яка була використана як насіння і зберегла свою форму (зовнішній вигляд) до збирання нового врожаю"; лексемою *шл'апакі* (переважно у множинній формі) послуговуються для називання великої за розмірами тичкової квасолі (пор.: біл. *шл'апак(кі)* – "капець(щі)", звідси, відповідно, говірковий матеріал актуалізує ще одне значення цього слова – "велика нога").

Окрім ожини, що, як і *й'агоди* – "чорниці", здебільшого росте в лісі, на тріскинських луках (*у коур'ах (кур'ах) м'їж кол'укамі (кул'укамі)*), тобто "*у куцах між будяками*") можна натрапити на рослину з назвою *стружїна* ("морошка, сиза ожина"), яка звичніше для поліщуків звучить як *стругв'їна (стругл'їна)*. А ще на луках чимало щавлю, який, коли час приходить, викидає суцвіття, що має назву *сточ'їнец (стїїїнец)* (пор.: *шчавєл' пуоїшої у сточ'їнци (стїїїнци)*), а *циб'їла і часнік вікієнцїли стр'їєлки*). Це лише невелика частина номем на позначення реалій живої природи, що в різний спосіб відображають діалектні особливості, з-поміж яких виокремлюємо: а) слова, кореневі морфєми яких відсутні в літературній мові; б) слова, кореневі морфєми яких супроводжуються відмінними від літературної мови формантами; в) композитні утворення, структурний елемент (елементи) якого (яких) наявні в літературній мові; г) слова, що зовні схожі на слова літературної мови, тотожні їм семантично, але відрізняються фонетично.

Зрозуміло, що такі характеристики оприявнює не лише досліджувана говірка. Беззаперечним залишається одне: говірковий лексикон у своїй основі є самобутнім, оригінальним,

своєрідним, привертає до себе увагу своєю незвичністю. Наприклад, назви сільських кутків: *ми^екул'анка*, *ол'іес'єу*, *очеч'єтоїїе*, *застайїе*, *заставок*, *б'єречг*, *дубінка* тощо (пор.: *ми^екул'ім'* – "хитрувати, виляти" < Микола (Микуля); *дубінка* – "дубова памолодь" і *дубинка* – "те саме, що дубець; відламана (переважно тонка, гнучка) гілка без листя; різка; прутик"; *б'єречг* – "край села, який межує з луками, що використовується як пасовисько та сіножать"). Зберігає й передає з покоління в покоління інформацію про реалії давніх обрядів і звичаїв. Наприклад, лексема *волочїл'не* (*волочїл'не*) – "якась річ та/або ласощі й обов'язково паска з крашанками, які згідно з традицією приносять чи передають хрещені батьки й так звана "пупорізна" баба своїм хрещеникам на Великдень" – є субстантивованим прикметником, утвореним від дієслова *волочити* у значення "боронувати", модифіковане запозичення з польської мови (*włóczyć* – "1) плата за волочіння (боронування); 2) великодня данина в панський двір; 3) подарунок за проповідь на Великдень"). Ще одна обрядова лексема – *біток* – "великодня крашанка, пошкоджена з обох боків ударами одна об іншу під час своєрідної гри, яка закінчується тим, що побите яйце дістається власникові цілого" (пор.: *біц:а у бітки*).

Як бачимо, слова тієї чи тієї тематичної групи здебільшого відрізняються від загальноновживаних у літературній мові і з погляду вираження, і з семантичних позицій. Це великою мірою стосується й власне побутової лексики, яка ще кілька десятиліть тому досить активно використовувалася в щоденному невимушеному спілкуванні. Серед неї диференціюємо як архаїчні найменування (спільнослов'янські чи спільносхіднослов'янські слова, що збереглися в говірці донині, не ставши при цьому надбанням лексичного складу літературної мови), так і територіальні слова-інновації (лексико-семантичні й

словотвірні діалектизми, які виникли на ґрунті окремих говорів і використовуються для називання відносно нових реалій побуту, знярядь праці тощо, але які через своє вузьколокальне поширення залишилися поза словником літературної мови) та територіальні запозичення, що не стали надбанням літературної мови через обмеженість вживання. Так звані побутові діалектизми найчастіше репрезентують такі основні тематичні групи, як-от: 1) назви одягу, взуття, прикрас і т. ін.; 2) назви страв і напоїв, харчових продуктів, а також посуду, у якому їх готують; 3) назви хатніх споруд, їх частин, предметів хатнього побуту; 4) назви господарських споруд, їх частин, знярядь праці. Принаймні маємо на меті розглянути найцікавіші, з нашого погляду, зразки.

I. Назви одягу, взуття, прикрас і т. ін. Ця група, як відомо, є однією з найбільш архаїчних, і, хоч кажуть, що "реалії, позначувані відповідними лексемами, а також самі назви супроводжують людину від народження до смерті" [5: 163], чимало таких лексичних одиниць так і не кодифіковані академічними словниками, а деякі з них (чи їхні окремі значення) просто архаїзувалися. Наприклад:

1) найменування плечового верхнього одягу: а) *сїкман* – "довгополий одяг з домотканого грубого сукна" (про таке наголошення свідчить дитяча лічилка, у якій число вісім закодовано чомусь під відповідною назвою); б) *курта* – "короткий до пояса одяг" (мабуть, запозичене через польське й угорське посередництво (угор. *kurta* – "короткий") з латинської мови: *curtus* – "короткий"; згодом лексема була витіснена іншим запозиченням (чи то з російської, чи то з польської мови) – *тужурка*, *тужурок* (пол. *tużurek*), що спочатку використовувалася у значенні "короткий легкий одяг із водонепроникної тканини" (пор.:

балóнова тужу́рка); в) пл'у́шка – "короткий теплий одяг, виготовлений із плюшу, схожої на оксамит тканини з м'яким ворсом" (пор.: нім. *Plüsch* – "плюш, оксамитова тканина"); г) *душоугріє́йка* (*душугріє́йка*) – "короткий теплий одяг без рукавів", у буквальному потрактуванні "те, що гріє душу";

2) найменування плечового, який носять під верхнім, та поясного одягу: а) *бунда* – "будь-яка довга, погано підігнана до стану жіноча одяг", значення, вочевидь, запозичене з білоруської мови, де відповідна лексема пояснюється як "довге платтячко"; б) *кошу́л'а* (*кушу́л'а*) – "1. жіночий і чоловічий натільний одяг; сорочка; 2. довга жіноча сорочка, у якої вишиті не лише рукава, але й поділ і яку вдягають так, щоб вишитий низ виглядав з-під спідниці" (пор.: нл. *košula* – "спідниця"): *Наве́рх кошу́л'і* (*кушу́л'і*) *од'іла го́рсец'та і сукн'у з торочка́ми, на стану́ пуодне^чре^чзалас' крайко́йу*, де *го́рсец'т* (*го́рсец'т*) – "легка жіноча безрукавка як елемент національного костюма" (запозичене з французької мови через польське посередництво); *сукн'а*, *йу́пка* – "жіноча спідниця широкого покрою, переважно зі складками" (пор.: *бабс'ка сукн'а* – "широка спідниця"); *торочки́* – "кольорові смужки, стрічки, які прикрашають спідницю знизу, а *го́рсец'т* (*го́рсец'т*) спереду"; *крайка́* – "жіночий або чоловічий пояс із кольорових ниток" (кольорові нитки в досліджуваній говірці називають словом *горі́на*, що, гадаємо, має безпосередній стосунок до дієслова *горі́ти* у значенні "виділятися яскравими кольорами"); в) *о́пиє́нка* – "велике різнокольорове, переважно картате, покривало з грубої вовни, яке має квадратну форму, з усіх боків оброблене китицями-кутасами і яким окутують (опинають) плечі та спину, аби зігрітися" (пор.: *кута́с* – "прикраса у вигляді китиці"; можливо, запозичене з турецької мови – *kutas* – "прикраса на

голові"); *о́пиє́нку* могли вдягати й поверх верхнього плечового одягу;

3) найменування головних уборів, їх частин і прикрас: а) *ве́л'он* – "весільний головний убір нареченої", вочевидь, слово пов'язане з морфемою *веле-*, що нині виступає першим компонентом складних слів для підкреслення збільшеної ознаки з архаїзовано-патетичним відтінком (пор.: псл. *vele-*, *velb(-jъ)* – "великий"), тобто асоціює прикрасу на голові з чимось великим, величним, розкішним; б) *нам'іє́тка* – "обрядовий (весільний) головний убір, яким свекруха пов'язувала (і пов'язує) невістці голову після зняття *ве́л'она* (сьогодні фати) задля підтвердження того, що вона стала заміжною жінкою" (пор.: вихідне значення цієї лексеми – "довгастий шматок тканини, зазвичай із полотна (вибіленого чи невибіленого), з обох боків позначений (помічений) оздоблювальним візерунком": *Віт'агла з ку́хра залежани сув полотна́, под'іліла на нам'іє́тки, а заре тра шче (шчи) зарубі́т' ко́жну і позначи́т' кару́нками // Вітягла зі скрині залежаний сувій* ("шматок полотна великої довжини, згорнений у трубку"), *розрізала на намі́тки, а зараз треба ще обметати* ("прошити по краях стібками") *ко́жну й оздобити візерунком*; говіркова лексема *кару́нок*, як і кодифіковане *кару́нка*, найочевидніше, є модифікованим запозиченням з білоруської мови (біл. *кару́нкі* – "мереживо", ст. *ко́ру́нки* – "зразки для вишивання"); в) *зама́танка* – "тепла хустка, яку вдягали в холодну пору року поверх звичайної", лексема є похідною від дієслова *заматува́тися* у значенні "додатково загортатися, закутуватися в що-небудь, чимось" (пор.: *зама́таночка* (*зама́таночка*) – "хустка, виготовлена з шерстяних ниток, яку вдягають безпосередньо на голову"); г) *га́зка*, *га́зочка* (*га́зочка*) – "легка хустка, виготовлена з тонкої прозорої, зазвичай шовкової, тканини" (ісп. *gasa* – "прозора тонка тканина"): *Ви́йїазала*

*газочку (газочку) у мочлоудічку поверх к'їмбалки, щоб усіє їїєїє навушнїєки побачилї // Зав'язала газову хустку рїжками на потилицю поверх обруча, щоб усі її сережки побачили, де к'їмбалка – "1. туго скручений шнурок або якась тканина, яку клали на голову, аби пов'язана хустина отримала певну форму, не прилягала щільно до голови; 2. заплетене й викладене у вигляді обруча довге волосся (коса), що виконувало ту саму функцію"; якщо волосся було не дуже довге, його, так би мовити, "доточували" *куоснїєкамі (куснїєкамі)* – "вузька смужка якої-небудь тканини, яку використовували під час заплітання волосся в коси і для їхньої фіксації тим чи тим способом";*

4) найменування взуття: а) *гумаки (гумачї)* – "чоловічі, жіночі й дитячі чоботи, виготовлені з гуми"; б) *к'їрзакї (к'їрз'акї), к'їрзачї (к'їрз'ачї)* – "зазвичай чоловічі чоботи, виготовлені з кирзи"; в) *хромаки (хромачї)* – "чоловічі й жіночі чоботи, виготовлені з хромової шкіри" (пор.: *хромал'їн, хромал'їна* – "крем для взуття"; г) *панчоха* – "те саме, що шкарпетка" (пор.: нім. *Bundschuh* – "в'язаний черевик").

II. Назви страв і напоїв, харчових продуктів, а також посуду, у якому їх готують. Ця група посїдає одне з основних місць у говірковому лексиконі, вирізняється розмаїттям лексико-семантичних і граматичних форм, які, щоправда, упродовж буття зазнали суттєвих модифікацій і в плані вираження, і в плані змісту. Такі найменування здебільшого є національно (а подекуди й ареально) маркованими, відображають стереотипи й культурні традиції носіїв мови загалом і конкретної говірки зокрема. Наприклад:

1) найменування страв, харчових продуктів, посуду, у якому їх готують і зберігають: а) *багук* – "шлунок (кендюх) тварини, здебільшого свинячий, начинений сирим м'ясом із додаванням солі і спецій, який

підвішують на горищі хати й залишають на тривалий час до остаточного приготування"; зазвичай такий процес охоплює період від Рїздва (свиню кололи, готуючись до свята) до Спаса (коли починали копати картоплю, тобто важко працювати); вочевидь, має стосунок до слів *багато* і *бгати* – "вкладати, втискати щось куди-небудь"; б) *дрїжка* – "те саме, що холодець" < *дриєжат'* – "коливатися, хитатися"; в) *бул'бениєки* – "оладки з тертої картоплї; деруни"; г) *тоїчєнїєк* – "розім'ята за допомогою товчача ("дерев'яний стрижень з потовщеним циліндричним чи заокругленим низом й подовженою ручкою") до однорїдної маси картопля з додаванням вишкварок"; г) *пасул'уоїка (пасул'уоїка)* – "напіврїдка страва з квасолї, зварена на водї"; д) *потапц'їє* – "страва, приготовлена нашвидкуруч, яка являє собою подрїбненї шматочки хлїба, доданї до солодкого (рїдше до кислого) підсолодженого молока"; готуючи цю страву, намагаються кожен шматочок занурити (потопити) у рїдину; е) *обєртїха, завертїха* – "те саме, що налисник; тонкий млинець, у який загортають (завертають) якусь начинку"; є) *каламєта* – "солодка страва, приготовлена зі свїжих ягід чорниці з додаванням густо запареного борошна, яку їдять ложкою чи намащують на хлїб"; назва співвідноситься зі словами *каламутити, каламутний, каламуть* – "мутна, брудна рїдина"; *каламету* готують у *чїєгїнчїєку* – "невеликий чавунний горщик" – з *кружком* – "кришка круглої форми" (пор.: *чїєгїн* – "великий чавунний горщок"); ж) *моркв'анїєк* – "вид пїсного печива, у який замість яєць додають терту моркву, що надає йому відповідного забарвлення"; з) *корж* – "плоский округлений вирїб, який виготовлений нашвидкуруч із потовченою картоплї з лушпайками та борошна грубого помелу і який саджають у пїч, на черїнь, за допомогою дерев'яної лопати"; призначений для

виготовлення хлібного квасу; и) *л'амецц* – "хліб, який під час випікання не набув нормативної форми, ледь помітно збільшився в об'ємі"; і) *віхватецн'*, *віхонечн'* – "хлібний виріб, спечений нашвидкуруч, зазвичай у сковороді (діал. *шкворода*), при ще не догорілих дровах, які тліють"; тісто розкидають по формах, даючи йому час піднятися, а якийсь шматок, вихвачуючи (вихоплюючи) відразу ставлять у піч: причина банальна – немає хліба, аби поснідати, пообідати (діал. *попчлуднати*) і т. ін.;

2) найменування напоїв:
а) *бечречн'ак* – "березовий сік"; *бечречуоўка* (*бечречуўка*) – "настоянка на березових бруньках, яку використовують з лікувальною метою"; б) *кисл'ак* – "1. добре скисле молоко, від якого відділилася сироватка і яке використовують для приготування сиру; 2. компот або сік, зазвичай буряковий та березовий, що став кислим унаслідок бродіння"; в) *бурачанка*, *буракуоўка* (*буракуўка*), *бурачиха* – "самогон, виготовлений із цукрових буряків"; *бурачн'ек* – "квас домашнього приготування зі столових буряків"; г) *мал'асуоўка* (*мечл'асуўка*) – "самогон, виготовлений із малясу" (пор.: *мал'ас* (*мечл'аса*) – "темна тягуча солодка маса, що є відходом цукробурякового виробництва; кормова патока"; самогоноваріння сприяло появі й спеціального найменування посудини, у яку заливають брагу, – *бражник*).

III. Назви хатніх споруд, їх частин, предметів хатнього побуту. Цю групу лексики пов'язують із так званою житловою зоною. У досліджуваній говірці лексему *хата* використовують у різних значеннях, одне з яких – "окрема кімната; відділена стінами або перегородками частина будинку". Як і в попередніх різновидах, чимало зразків, що репрезентують відповідну тематичну групу й відбивають регіональні особливості, перейшли до розряду архаїчних і залишилися хіба що в мовленні старожилів. Акцентуємо

увагу на окремих зразках, диференціюючи їх на:

1) найменування хатніх споруд і їх частин: а) *вечст'обка*, *покл'іет* – "окреме приміщення в житловому будинку, здебільшого без вікон, але з продухом, у якому на дерев'яних полицях розкладали й зберігали продукти харчування, овочі, приготовлені страви, напої тощо"; *вечст'обка* (*ст'обка*) співзвучне з білоруським *стоўка* (*сцёўка*) – "комора для зберігання овочів" (пор.: пол. *stebnik* – "льош, у якому розміщують вулики з бджолами на зиму"); лексема *покл'іет*, імовірно, має стосунок до дієслова *класти*, яке споріднене з лит. *klóti* – "слати, розстилати", лтс. *klāt* – "покривати; тяти, рубати", гот. (*af*)*hlapan* – "накладати"; б) *коўмуорка* (*кумуорка*) – "окреме безвіконне приміщення, що знаходилося в задній частині житлового будинку, відмежовувалося від хатніх кімнат сіньми, у якому складали побутові речі, продукти харчування тривалого зберігання"; часто-густо тут ставили дерев'яну *крават'* ("ліжко"), на якій спали в літню пору року (пор.: лат. *camera* (*camera*) – "склепіння", слат. – "кімната, приміщення; спальня; скарбниця"; нім. *Kammer* – "кімната, комірка", пол. *camera* – "кімната, комора; скриня", що, своєю чергою, дає підстави говорити про етимологічну спорідненість слів *комора* > *комірка* й діалектного *викамерки* – "1. незвичайні страви й напої; 2. щось незвичайне взагалі"; *викамерки показувати* – "вередувати; бути надто вибагливим"); в) *вішкі* – "те саме, що горище; частина будівлі між зовнішньою поверхнею стелі і внутрішньою поверхнею покрівлі"; вихід на *вішкі* (*на хату*) відбувався через сінні по спеціально прикріпленій чи приставленій до стіни дерев'яній *рабрін'іе*, де *рабріна* – "те саме, що драбина; пристрій з двох поздовжніх жердин, скріплених рядом поперечних, що використовується для піднімання

або опускання куди-небудь"; лексема є результатом чи то фонетичних модифікацій, чи то співзвуччя з більш зрозумілим словом *ребро* (звідси, відповідно, і варіантна форма *речбрїна*) у значенні "частина кістяка якої-небудь споруди, яка підтримує чи скріплює собою" (пор.: лит. *rėbas*, мн. *rėbai* – "довга верша, сплетена з лозин"); г) *прїп'їек* – "місце на чавунній дошці змурованої з цегли плити, що знаходиться за конфорками": *Туок'ї (тук'ї) вїтопїец:а у пл'їт'їе, пецречстай чїегунчїека на прїп'їек, блїшче до заслонки, закрий кружки, прикрїй л'ухту, пл'їту затул'ї запїнкоюу, вологи грїебї розложї на комїнку, а сухї зберї у шечбїту і поклади у кубку (кобка) // Тїльки-но вїтопїтьсї в плїтї, перестав горцїка на прїпїк, блїшче до заслонки, закрий кружки, прикрїй люхту, плїту затули запїнкою, недосушенї груби розложї на комїнку, а досушенї зберї в торбу ї поклади в кубку, де заслонка – "напївовальний шматок металу з ручкою, яким закрївають (заслоняють) отвір у пїч"; л'ухта – "1. отвір для виходу диму з курної хати; для вентиляцїї; 2. чавунний пристрій для повного чи часткового перекриття такого доступу"; можливо, запозичене з нїмецької мови через посередництво білоруської (пор.: нвн. *Luft* – "повітря", біл. *люхт* – "димохїд; отвір у лазні, яким виходить пара", *люхта* – "отвір для виходу диму з курної хати"); *комїнок* – "карниз, виступ, який пролягає вузькою смугою на нижній частинї димоходу, що знаходиться в примїщеннї над чавунною дошкою варистої плити"; *кубка (кобка)* – "рїзної величини заглибина у формї неправильного (без однїєї гранї) куба в задній або верхній частинї груби, де зберїгають предмети домашнього вжитку, продукти, аби вберегти їх від відволоження" (пор.: *груба* – "мурована споруда, що слугує переважно для додаткового насичення примїщення теплом, зокрема в холодну пору року" і*

груба – "вагїтна"); *кружки* – "чавунний диск, що складається з окремих (здебільшого трїох) плоских обручїв рїзної форми та маленького круга (вїн завершує всю цю композицїю), закрїває круглий отвір чавунної дошки на варистїй плитї, дає змогу регулювати доступ вогню до посудини, у якїй готується страва"; *запїнка* – "те саме, що занавїска; шматок тканини або тюлю, яким закрївають простїр від комїнка до чавунної дошки варистої плити, а також заглибини в кубках"; д) *вушак (ушак)* – "те саме, що одвїрок; тригранний брусок для вїконних і дверних стоякїв"; очевидно, є запозиченням із білоруської мови (пор. біл.: *вушак* – "боковий брусок у дверній рамї; стовп із пазами у рамї дверей"); ранїше в рубленїй хатї пазовий стовп не закопували в землю, а ставили на пїдвалини;

2) найменування предметів хатнього побуту, інтер'єру: а) *шахан'єр* – "те саме, що шафа; вид меблїв у формї високого гарно оздобленого ящїка з дверцятами, який служить для зберїгання одягу та бїлизни"; з огляду на те, що слово *шафа* запозичене (через польське посередництво) із середньовісньонїмецької мови (свн. *schaf*, нвн. *Schaff* – "дїжка; шафа", яке, своєю чергою, походить від дїєслова *schaffen* – "творити; вирїзаючи, формувати"), можна припустити, що говїркова лексема також є вїддїєслївним утворенням; б) *шканчїек* – "вид меблїв у формї невисокого ящїка з дверцятами, який служить для зберїгання посуду, кухонного приладдя, деяких продуктів харчування тощо"; лексема є похїдною фонетично модифїкованою формою лїтературного слова *шафа* (*шахва* > *шхав* > *шхавчїек* > *шканчїек*), про що свїдчить ї усталена конструкцїя на зразок *здоровї йак шхав* – "високїй"; висота *шканчїека* збїгалася з висотою стола, а тому подекуди вїн виконував ту функцїю, що ї звичайний стїл: *Л'удїї булї багато, сїдїлї і за стулїм, і за*

шкапчи^еком, ^{накріти^ем}
настуолни^ецеч^у, і на ла^уц^іе, і на
слуон^іе (слун^іе), а у кутку^у сто^іа^у
слуон^чч^ек (слун^чч^ек) і ба^би^ена кал^бу^к
(кул^бака) // Людей було багато, сиділи
і за столом, і за шкапчиком, накритим
скатертиною, і на лавці, і на ослоні, а
в кутку стояв ослінчик і бабин ціпок.

IV. Назви господарських споруд, їх частин, знарядь праці тощо. Серед цієї групи розглядатимемо лексеми, використовувані не лише для позначення того, що збудоване, споруджене людиною, а й того, що є результатом її господарської діяльності. Зібраний говірковий матеріал схарактеризуємо в межах двох основних підгруп:

1) найменування господарських споруд чи їх частин, результатів господарської діяльності: а) *стр'ієха* – "покрівля будівлі для свійської худоби та птиці, на горищі якої зберігають сіно та солому для корму тварин" (пор.: *Закинул'і с'ієно на вишки, напхал'і гет' пуод (пуд) саму стр'ієху, тра буде шче (шчи) добре між стропилами поточп'ат' (пупчп'ат')* // *Закидали сіно на горище, геть під самий дах, треба буде добре потоптати ще між кроквами, де стропило* – "те саме, що кроква; два бруси, з'єднані в горішній частині під кутом і закріплені долішніми кінцями до стін будівлі, на яких тримається дах"; слово є похідним від запозиченого з білоруської мови *строп* – "гребінь даху" (пор.: псл. *stropъ* < **strop* – "покрівля"); б) *нав'ієс* – "виступ, що подовжує зазвичай передню нижню частину покрівлі господарської будівлі (хліва) задля практичного використання (між дверним простором впритул до стіни складають дрова, аби захистити їх від негоди; сушать білизну і т. ін.); окреме невеличке приміщення, призначене в основному для зберігання дров, називають лексевою *пов'іет'*; зберігання дров поза приміщенням вимагає спеціального оформлення, скажімо, у вигляді своєрідної купи-копиці, яка отримала назву *кост'ор*

(псл. *kost(ъ)ръ* – "купа, стіс", первісно "щось нарубане"); в) *гутанка* – "те саме, що гойдалка"; є похідним від дієслова *гутат'* – "гойдати", яке, цілком імовірно, є модифікованим дериватом від дитячого *ута* (*ута* > *утат'* > (*г*)*утат'* > (*г*)*утанка*); для позначення відповідної реалії використовують і лексему *кол'іханка*; г) *скоп'іу'* – "викопана на полі й спеціальним чином утеплена, забезпечена продухом яма, у якій закопують на зиму буряки чи насінну картоплю"; г) *зам'ієжок* – "вузька цілинна смуга між обробленими, зораними полями, поросла травною, по якій пролягає стежка"; мабуть, между власного поля співвідносили з *розорою* – "борозною зробленою плугом або лопатою між двома полями або грядками", відповідно, стежка пролягала "за межею"; лексема *розора* вступає в синонімічні відношення з говірковою *дол'інка* – "заглибина між грядками, викопана лопатою";

2) найменування знарядь праці, господарських інструментів: а) *зал'ієзн'ак* – "те саме, що заступ; звужена донизу залізна лопата для земляних робіт" (*зал'ієзн'ак* < залізний); для позначення совкової лопати використовують слово *шо^хл'а* (*ш^ухл'а*), що, імовірно, має стосунок до нім. *Schaft* – "держак, стрижень, жердина", яке походить від *schaben* – "скоблити", тобто "зчищати, знімати верхній шар чогось чим-небудь гострим"; появу варіантної форми можна пояснити побутуванням лексеми й у значенні "пропасниця, лихоманка" (пор.: *шоб на те^бе ш^ухл'а нап'ала*); б) *копаница, сапаница* – "те саме, що сапа; металева лопатка, насаджена перпендикулярно на дерев'яний держак, якою знищують бур'ян чи огортають (окопують) зазвичай картоплю"; в) *прачка* – "саморобний пристрій для полоскання білизни на ставку чи річці, що являє собою дерев'яну дошку у формі рівнобедреної трапеції з вертикальними дерев'яними

надбудовами з трьох боків, на яку ставали ногами, фіксуючи її, а об верхню частину вибивали прання"; г) *гребл'онка* – "саморобний дерев'яний пристрій у формі совка, днище якого складається з продовгуватих щільних металевих зубів, за допомогою яких збирають ягоди чорниці"; нині наявна, так би мовити, удосконалена (і структурно, і функційно) модель цього пристрою, який отримав і нову назву – *комбайн* (*комбайн*) (пор.: *брат' ягоди комбайном* (*комбайном*)); незалежно від того, збирають ягоди руками, *гребл'онкою* чи *комбайном* (*комбайном*), назва ще одного виробничого атрибута залишається незмінною впродовж, мабуть, уже більше, ніж століття: *набирак* – "невелика посудина (гличик, слоїк, відерце тощо), яку прив'язують спереду на поясі й у яку збирають ягоди перед тим, як висипати їх у начиння більшого розміру (відро, *коробку* ("тісно сплетений із тонкої лози, лубу і т. ін. спеціальний короб овальної форми"), *лазбеник* ("те саме, що коробка, але зі сплетеною з такого самого матеріалу кришкою") тощо)"; лексемою *коробка* послуговуються й для називання звичайного коша, у який зазвичай копають (вибирають і т. ін.) картоплю.

Висновки й перспективи дослідження. Проілюстровані лексико-фразеологічні зразки відбивають специфіку регіонального світосприйняття, світогляду, а система смислів, пов'язаних з історією буття й традиціями регіону, експонує особливий код культури, розшифрування якого потребує чималих зусиль, бо змушує його носіїв орієнтуватися як у сфері коду, так і у сфері інформації, що передає цей код. Усебічне вивчення поліських говірок, які законсервували в собі давні елементи світогляду, потребує парадигматичного підходу, нового і теоретичного, і практичного осмислення багатьох фактів, їх системної, порівняльно-історичної інтерпретації, спеціальної

лексикографічної праці. Однак це вже предмет дослідження подальших наукових розвідок.

Насамкінець зауважимо: попри наявність контактів, взаємодії й взаємовпливів діалектів залучений до аналізу матеріал дає змогу констатувати: говірка села Тріскині, що на Сарненщині, зберігає архаїчні (фонетичні, лексичні, семантичні, фразеологічні, словотвірні, граматичні й навіть акцентуаційні) особливості української мови. Їх скрупульозне вивчення – це могутня зброя, здатна захистити етнокультурну ідентичність і навіть гарантувати національну безпеку, адже роль загальнонаціональної мови (як літературної, так і діалектної) у побудові й трансляції етнокультурної картини світу епохальна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія: навч. посіб. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища шк., 1980. 247 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. 1440 с.
4. Воронич Г. В. Західнополіський говір. *Українська мова: енциклопедія*. Київ, 2000. С. 181–182.
5. Гримашевич Г. І. Структура полісемічних назв одягу в середньополіських говірках. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. Вип. 14. С. 163–167.
6. Гриценко П. Ю. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти). *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти: матеріали доп. Міжнар. наук. конф. Глухів, 2005*. С. 5–24.

7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Київ: Наук. думка, 1982–2006. Т. I–VI.

8. Євтушок О. Діалектна лексика Західного Полісся: структурно-семантична та ареальна характеристика. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Луцьк, 2018. Вип. 9 (1). С. 40–47.

9. Євтушок О. Спостереження над лексикою говірок Рівненщини. URL: <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-24.pdf> (дата звернення: 10.06.2022).

10. Кобирина Г., Рябець Л. Українська діалектологія: витоки та перспективи. *Українська мова*. 2018. № 4. С. 92–100.

11. Малафей М. Ліс рубають – тріски летять. *Сарненські новини*. 30 жовтня 2014 р. URL: <https://sarny.in.ua/content/2236> (дата звернення: 10.06.2022).

12. Мойсієнко В. М. Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя: підручник. Київ, 2016. 284 с.

13. Никончук М. В. Північне наріччя. *Українська мова: енциклопедія*. Київ, 2000. С. 445–446.

14. Никончук М. В. Середньополіський говір. *Українська мова: енциклопедія*. Київ, 2000. С. 535–536.

15. Омельковець Р. С., Примак М. А. Лексика народної медицини в говірках Сарненського району Рівненської області. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 1. Вип. 3. С. 32–37.

16. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 10.06.2022).

17. Списокъ населенныхъ мѣстъ Вольнской губернии. Житомиръ: Вольнская губернская типография, 1906. 219 с.

REFERENCES (TRANSLATED &TRANSLITERATED)

1. Arkushyn H. L. (2012). *Zakhidnopoliska dialektolohiia: navch. posib* [West Polissya dialectology: textbook]. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 257 s. [in Ukrainian].

2. Bevzenko S. P. (1980). *Ukrainska dialektolohiia* [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shk. 247 s. [in Ukrainian].

3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2004). [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun". 1440 s. [in Ukrainian].

4. Voronych H. V. (2000). *Zakhidnopoliskyi hovir* [West Polissya dialect]. *Ukrainska mova: entsyklopediia*. Kyiv. S. 181–182. [in Ukrainian].

5. Hrymashevych H. I. (2004). *Struktura polisemichnykh nazv odiahu v serednopoliskykh hovirkakh* [The structure of polysemous names of clothing in the Middle Polish dialects]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 14. S. 163–167. [in Ukrainian].

6. Hrytsenko P. Yu. (2005). *Ukrainska dialektna leksyka: realnist i opys (deiaki aspekty)* [Ukrainian dialect vocabulary: reality and description (some aspects)]. *Dialektna leksyka: leksykologichnyi, leksykohrafichnyi ta linhvoheohrafichnyi aspekty: materialy dop. Mizhnar. nauk. konf.* Hlukhiv. S. 5–24 [in Ukrainian].

7. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* (1982–2006). [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: u 7 t. Kyiv : Nauk. dumka. T. I–VI. [in Ukrainian].

8. Yevtushok O. (2018). *Dialektna leksyka Zakhidnoho Polissia: strukturno-semantychna ta arealna kharakterystyka* [Dialect vocabulary of Western Polissya: structural-semantic and areal characteristics]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*. Lutsk,

2018. Вип. 9 (1). С. 40–47. [in Ukrainian].

9. Yevtushok O. Sposterezhennia nad leksykoiu hovirok Rivnenshchyny [Observation of the vocabulary of the dialects of Rivne region]. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-24.pdf> (data zvernennia: 10.06.2022). [in Ukrainian].

10. Kobyrnka H., Riabets L. (2018) Ukrainska dialektolohiia: vytoky ta perspektyvy [Ukrainian dialectology: origins and prospects]. *Ukrainska mova*. № 4. S. 92–100. [in Ukrainian].

11. Malafei M. Lis rubaiut – trisky letiat [The forest is being cut down – chips are flying]. *Sarnenski novyny*. 30 zhovtnia 2014 r. URL: <https://sarny.in.ua/content/2236> (data zvernennia: 10.06.2022) [in Ukrainian].

12. Moisiienko V. M. (2016). Istorychna dialektolohiia ukrainskoi movy. Pivnichne (poliske) narichchia [Historical dialectology of the Ukrainian language. Northern (Polissya) dialect]: pidruchnyk. Kyiv. 284 s. [in Ukrainian].

13. Nykonchuk M. V. (2000). Pivnichne narichchia [Northern dialect]. *Ukrainska mova: entsyklopediia*. Kyiv. S. 445–446 [in Ukrainian].

14. Nykonchuk M. V. (2000). Serednopoliskyi hovir [Middle Polissya dialect]. *Ukrainska mova: entsyklopediia*. Kyiv. S. 535–536. [in Ukrainian].

15. Omelkovets R. S., Prymak M. A. (2018). Leksyka narodnoi medytsyny v hovirkakh Sarnenskoho raionu Rivnenskoï oblasti [Vocabulary of folk medicine in the dialects of Sarny district of Rivne oblast]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Uzhhorod: Vydavnychiy dim "Helvetyka". T. 1. Vyp. 3. С. 32–37. [in Ukrainian].

16. Slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. Kyiv: Nauk. Dumka. T. 1–11. URL: <http://sum.in.ua/> (reference date: 10.06.2022). [in Ukrainian].

17. Spysokъ naseleennykhъ mѣstъ Volynskoi huberniy (1906) [List of populated places of the Volyn province]. Zhytomirъ: Volynskaia hubernskaia typohrafiia. 219 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.06.2022

Схвалено до друку: 26.08.2022